

ĢIMENE KĀ VĒRTĪBA UN ĢIMENISKĀS VĒRTĪBAS MŪSDIENU LATVIJAS SABIEDRĪBĀ: IESKATS EIROPAS VĒRTĪBU PĒTĪJUMA REZULTĀTOS

*The family within the value system and family values in the context
of Latvia today: insights from the European Values Survey*

Ilze Koroļeva

Rīgas Stradiņa Universitāte, Statistikas laboratorija, Latvija

Maruta Pranka

Rīgas Stradiņa Universitāte, Labklājības un sociālā darba katedra, Latvija

Ginta Elksne

Latvijas Universitāte, Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvija

Abstract. *The formation of a person's values and mindset shift is a process that takes place throughout a person's life, but views on basic values are instilled in the family from early childhood and their formation continues during the socialisation process at school and in society. The family plays a primary role in the transmission of values as important elements of an individual's character, the teaching of which largely determines the individual's life path. Just as family structures have changed over time and vary from culture to culture, so too have attitudes towards the family, its relationship to society and its relative value in the social order. This paper analyses the place of the family as a value in the overall value system of the individual and identifies the value beliefs that currently prevail within the family itself. The main research questions to be answered are: (1) are there differences in views – and what are these differences – on the value of the family among different groups in Latvian society; (2) what values are transferred in the family and passed down to children? The analysis of the problem is based on Latvian data from the fifth phase of the European Values Survey (EVS) in 2021 (n=1335).*

Keywords: *attitudes towards family values, European Values Survey, the value of family.*

Ievads

Introduction

Lielākā daļa Rietumu industrializētās sabiedrības un, iespējams, arī visas pasaules iedzīvotāju uzskata, ka ģimenes dzīve ir vissvarīgākais viņu dzīves aspekts. Ģimene tiek uztverta kā pamats, kur veidojas un tiek uzturētas sabiedrības vērtības, veidojas uzvedības modeļi. Tādēļ pētnieki aicina sabiedrību

sniegt atbalstu ģimenēm, jo tieši tās ir vieta, kur tiek attīstītas cilvēciskās pamatvērtības – savstarpēja cieņa, iecietība, citādības pieņemšana, atbildība par citiem, patiesības izjūta, godprātība, taisnīgums un spēja sadarboties (Bernardes, 2002). Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam definētās prioritātes *Stipras ģimenes, veseli un aktīvi cilvēki* kā viens no rīcības virziena *Stipras ģimenes paaudzēs* mērķiem noteikts ģimenes kā vērtības stiprināšana sabiedrībā, tajā skaitā – pilnveidojot atbalsta sistēmu ģimenēm, kā arī panākot pamatvajadzību kvalitatīvu nodrošinājumu (NAP2027).

Ģimenei ir primāra loma vērtību kā svarīgu indivīda rakstura elementu veidošanās procesā un pārnēsē, un to apgūšana lielā mērā nosaka indivīda dzīves ceļu. Tāpat kā ģimenes struktūras laika gaitā ir mainījušās un atšķiras dažādās kultūrās, tāpat ir mainījušies arī attieksme pret ģimeni, tās attiecības ar sabiedrību un relatīvā vērtība sociālajā kārtībā. Tādēļ no sabiedrības viedokļa analīzes ir svarīgi zināt, kāda ir ģimenes kā vērtības vieta indivīda kopējā vērtību sistēmā, kādi vērtībuzskati dominē ģimenēs šobrīd un kāds ir sabiedrības atbalsts tradicionālām un netradicionālām ģimenēm.

Šajā rakstā tiek analizēta ģimenes kā vērtības vieta indivīda kopējā vērtību sistēmā un noskaidroti, kādi vērtībuzskati šobrīd dominē pašā ģimenē. Galvenie pētnieciskie jautājumi, uz kuriem tiek meklētas atbildes, ir: (1) vai pastāv un kādas ir atšķirības dažādu Latvijas sabiedrības grupu vērtībuzskatos par ģimeni; (2) kādas vērtības ģimenē tiek nodotas un ieadzinātas bērnos? Problēmas analīze balstīta uz Eiropas Vērtību pētījuma piektā posma Latvijas datiem (EVS), kuri iegūti 2021. gadā.

Teorētiskais pamatojums

Theoretical Basis

Vērtības ir dziļi iesakņojušies uzskati, kuru uzdevums ir virzīt indivīdus uz pasauli, kurā viņi dzīvo. Sabiedrībā valdošās vērtības ir pamats kopīgu vērtību un uzvedības standartu iedibināšanai. Vērtības regulē sabiedrību un attiecības starp indivīdiem, tās nosaka morālo uzvedību, veido izpratni par atšķirību starp labo un ļauno. Šajā nozīmē vērtības “ir sociāli kopīgi jēdzieni, kas pilda kopienas funkciju” (Smith, 2013, p. 1011).

Tiek uzskatīts, ka vērtības ir galvenais faktors, kas nosaka arī indivīda turpmāko apmierinātību ar dzīvi. Vērtību jēdzienu, kas tiek lietots kopš 19. gadsimta, var analizēt divējādi: piemēram, aplūkojot, ko kāds priekšmets vai noteikta rīcība nozīmē sabiedrībai jeb – kāda ir to praktiskā vērtība. Savukārt, no socioloģiskā un psiholoģiskā viedokļa vērtība ir kāds abstrakts un vēlamais stāvoklis, ko cilvēki tiecas iegūt (Motoi, 2017). Citi definē vērtības kā vajadzību pārstāvību, kas nosaka uzvedības normas, virza cilvēkus uz vēlamajiem mērķiem un veido pamatu mērķu noteikšanai un vērtību piešķiršanai situācijām un objektiem (Brown & Grace, 1996).

Vērtības ietver sevī ne tikai kognitīvus elementus, bet arī spēcīgu emocionālo komponenti. Jo spēcīgāk kāda vērtība ir iesakņojusies un ir nozīmīgāka vērtību sistēmā, jo tā tiek izdzīvota intensīvāk, uztverta nopietnāk, izraisa daudz emociju un mobilizē spēcīgāku enerģiju. Vērtības veido grupas saikni abstraktā līmenī, piešķir kopienai identitāti, kas saista indivīdus savā starpā, īpaši kritiskos brīžos, vienlaikus tās atklāj atšķirības no citām sociālajām grupām, ar savādāku vērtību sistēmu (Motoi, 2017).

Vai varam runāt par vērtībām kā par kaut ko iedzimtu vai iemācītu, apgūtu? Katra nākamā paaudze no iepriekšējām pārmanto dažādas kultūras vērtības un pieņem to radītās normas šo vērtību praktizēšanai. Kultūru šajā kontekstā var definēt kā “sabiedrības vai sociālās grupas atšķirīgo garīgo, materiālo, intelektuālo un emocionālo iezīmju kopumu”, kas “papildus mākslai un literatūrai ietver arī dzīvesveidu, sadzīves veidus, vērtību sistēmas, tradīcijas un ticējumus” (UNESCO Vispārējā deklarācija par kultūras daudzveidību, 2001, preambula).

Cilvēka vērtībuzskatu veidošanās un uzskatu maiņa ir process, kas risinās visā cilvēka dzīves garumā, sākot ar bērnību. Nozīmīga ietekme vērtību uzturēšanā ir skolām un citām izglītības institūcijām. Sociologs E. Dirkems uzsver izglītības latento lomu cilvēku socializācijā sabiedrības veidošanās procesā. Šī “morālā izglītība”, kā viņš to nosauca, palīdz veidot saliedētāku sociālo struktūru, apvienojot dažādas izcelsmes cilvēkus, uzsverot arī citas slēptās izglītošanās lomas, piemēram, pamatvērtību nodošanu un sociālo kontroli (Ballantine & Spade, 2008).

Tomēr primāra un īpaši nozīmīga loma vērtību kā svarīgu indivīda rakstura elementu pārnēsē ir ģimenei, kur tās tiek mācītas un apgūtas jau no bērnības, un to mācīšana lielā mērā nosaka indivīda dzīves ceļu. Vecāku misija ir nodrošināt saviem bērniem morālo izglītību pēc iespējas agrāk, kas palīdz indivīdam vairāk vai mazāk veiksmīgi integrēties sabiedrībā, ņemot vērā arī to, ka dažādās kultūrās vērtības ir atšķirīgas. Piemēram, dažās tradicionālajās sabiedrībās kolektīvisms (grupas vajadzību vērtēšana pār indivīda vajadzībām) var būt svarīgāks par individuālismu (Boudon, 2017).

Ģimenes vērtības ir normas, kas izriet no mūsu pieredzes ģimenes struktūrā un kas veido mūsu izpratni par sociālo konstrukciju, kuru mēs saucam par ģimeni. Laika gaitā ģimenes struktūras ir mainījušās un atšķiras dažādās kultūrās, ir mainījusies arī attieksme pret ģimeni, tās attiecības ar sabiedrību un tās relatīvā vērtība sociālajā kārtībā. Pēdējās desmitgadēs ir mainījusies vērtību – jo īpaši ģimenes, izglītības, profesionālo vai politisko vērtību – loma un nozīme indivīda dzīvē (Mieriņa et al, 2021). Tomēr ģimenes ieguldījumi vērtību un kultūras kapitāla veidošanā joprojām ir nozīmīgi, jo tie uzlabo labklājību, radot iespējas personām izpaust, attīstīt, pārveidot un nodot nākamajām paaudzēm savu kultūras mantojumu.

Pēc U. Beka domām, sadursme starp mīlestību, ģimeni un individuālo brīvību ir kļuvusi par ģimenes pamatiezīmi un vienlaikus arī pamatproblēmu. Mūsdienu sabiedrība ir indivīdu, nevis ģimeņu sabiedrība, tāpēc apgalvojums, ka ģimene ir sabiedrības pamatvienība, zaudē savu pamatotību (Beck, 1992). Savukārt J. Šnēvinds jēdzienu ģimene saprot kā “intīmu attiecību sistēmu variantu, kas var sastāvēt gan no dažādām paaudzēm, gan vairāku paaudžu konstelācijām (grupām)” (Schneewind, 1998, p. 26). Šī definīcija ietver arī neprecētus pārus.

Lai gan pēdējās desmitgadēs ir notikušas būtiskas izmaiņas gan ģimenes struktūrā, gan tās uzvedībā, Eiropiešu skatījumā ģimenes nozīme cilvēka dzīvē tiek vērtēta visaugstāk un šie vērtībuzskati tiek nodoti nākamajām paaudzēm (Panagiotopoulou et al., 2022).

Vērtību nodošana no paaudzes paaudzei nozīmē, ka jaunieši brīvprātīgi pieņem viņiem svarīgas vērtības. Brīvprātīgi pieņemtās un internalizētās vērtības ļauj jauniešiem pašregulēt savu darbību. Ģimenes vērtību pārmantošana ir uzskatāma par divvirzienu procesu: no vienas puses – bērna izpratne par vecāku vērtībām un no otras – vērtību pieņemšana vai noraidīšana (Knafo & Schwartz, 2009). Jauniešu vērtīborientācijas nevajadzētu uzskatīt par statiskām, bet gan par dinamiskām un mainīgām, kuras ietekmē daudzi faktori (Syrkin & Lesthaeghe, 2004).

Metodoloģija *Methodology*

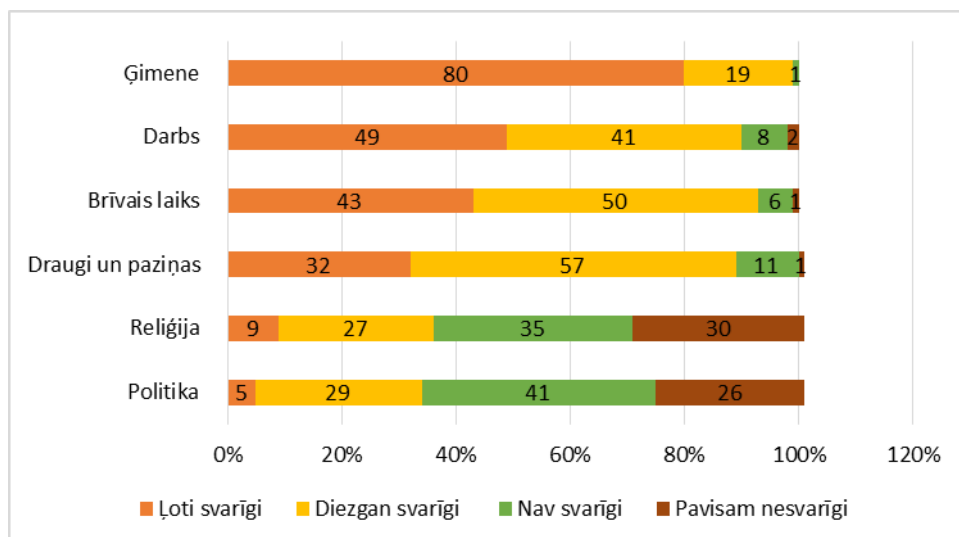
Latvijas iedzīvotāju vērtībuzskatu un attieksmju analīze balstīta uz Eiropas Vērtību pētījuma (*European Values Study, EVS*) datiem. EVS ir viens no nozīmīgākajiem starptautiskajiem salīdzinošajiem pētījumiem Eiropā, kas ietver atkārtotas šķērsriezuma aptaujas par cilvēka pamatvērtībām, un visā Eiropā tas tiek īstenots ik pēc 8 līdz 10 gadiem, iekļaujot iedzīvotāju attieksmes un viedokļu noskaidrošanu par galvenajām dzīves jomām: ģimeni, darbu, reliģiju, politiku, labklājību, vidi, politiku un sabiedrību, reliģiju un morāli, nacionālo identitāti (EVS. About EVS, 2023). Salīdzinošā kontekstā vērtību spriedumi parāda arī to, cik lielā mērā Latvijas iedzīvotāju uzskati ir tuvi citu Eiropas Savienības valstu iedzīvotāju vērtībuzskatiem. Eiropas Vērtību pētījumā Latvija ir piedalījusies jau kopš 1990. gada. Šajā rakstā veikta analīze balstās uz Eiropas Vērtību pētījuma 5. posma aptauju (2018–2021), kas Latvijā īstenota LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūta vadībā (projekta vadītāja Inta Mieriņa). Lauka darbu Latvijā 2021. gadā no maija līdz septembrim īstenoja Socioloģisko pētījumu institūts. Kopējais izlases apjoms, kas iekļauj analīzei derīgās anketas, $n = 1335$.

Kvantitatīvo datu analīzē izmantotas aprakstošās statistikas metodes. Lai izvērtētu vērtībuzskatu atšķirību nozīmīgumu dažādās sociāli demogrāfiskās

grupās, izmantots Hī kvadrāta tests. Bērnos attīstāmo vērtību un īpašību faktoranalīzē izmantota galveno komponentu metode, faktoru skaitu nosakot atbilstoši kritērijam, lai faktoriem īpašvērtības $>1,0$. Lai atvieglotu kopējo faktoru saturisko interpretāciju, izmantota dispersijas maksimizējošā (*varimax*) rotācijas metode, faktoru vērtības rēķinātas pēc lineārās regresijas metodes, faktoru interpretācija veikta pēc tām pazīmēm, kuru faktorslodzes attiecīgajā faktorā $> 0,45$. Tālākā analīzē atbilstoši faktoru vērtību sadalījumam kvartilēs aprēķinātas rangu pazīmes no 1 – vismazāk izteiktā faktora vērtība līdz 4 – visvairāk izteiktā faktora vērtība. Lai noskaidrotu, kādas vērtības bērnu audzināšanā dominē dažādās sabiedrības grupās, turpmākajā analīzē tika pārbaudīta saikne starp šīm pazīmēm un dažādiem sociāli demogrāfiskiem rādītājiem, t.i., respondentu dzimumu, vecumu, izglītības līmeni, etnisko piederību, ģimenes statusu.

Ģimene kā vērtība kopējo vērtību sistēmā *The family within the value system*

Jaunākie EVS dati parāda, ka, lai arī ģimenes struktūrā un attieksmēs (pret to) notiek izmaiņas, indivīda kopējo vērtību skalā joprojām dominē tradicionālās vērtības (skat. Inglehart, 2018) – starp kurām pirmo vietu stabili ieņem ģimene. Gandrīz visiem respondentiem (99%) ģimene ir svarīga, turklāt, salīdzinot ar citām vērtībām, ģimenei nozīmīgi biežāk tiek piešķirta visaugstākā vērtība, proti, absolūtā vairākumā gadījumu (80%) tā ir ‘ļoti svarīga’ (1. attēls). No citām vērtībām, kas Latvijas iedzīvotājiem kopumā ir svarīgas, minamas brīvais laiks (93%) un darbs (90%).

1. attēls. Dažādu vērtību svarīgums cilvēka dzīvē (%)
Figure 1 Importance of different values in a person's life (%)

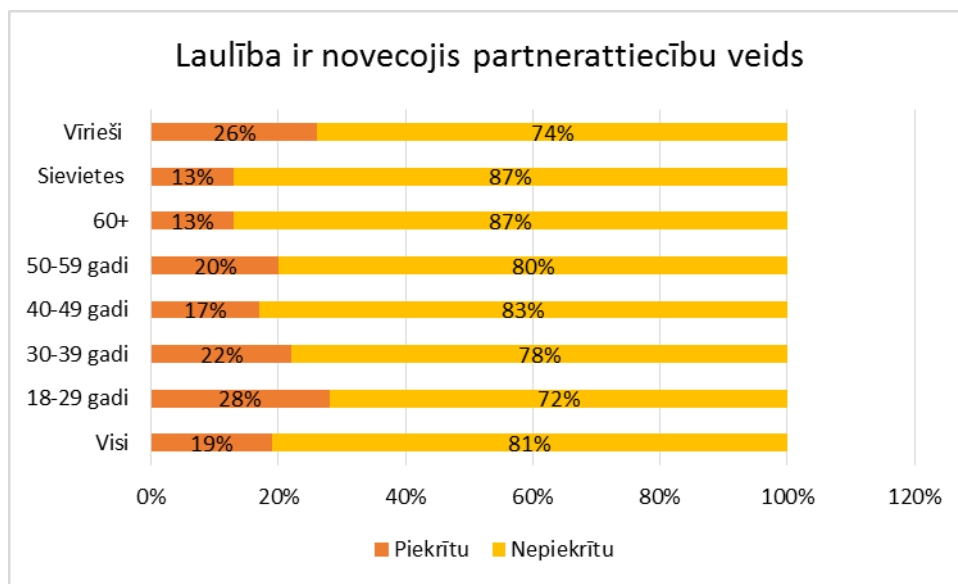
Aplūkojot attieksmi pret vērtībās dažādās iedzīvotāju grupās, salīdzināsim tikai augstākā novērtējuma atšķirības (proti atšķirības atbildē ‘ļoti svarīgi’). Hī kvadrāta kritērijs parāda, ka vērtību svarīguma novērtējumā starp dažādām sociāldemogrāfiskām grupām pastāv būtiskas atšķirības. Pēc dzimuma nozīmīgākās atšķirības (Sig <0,000) vērojamas tieši attieksmē pret ģimeni un politiku kā vērtībām: sievietes ģimeni vērtē nozīmīgi augstāk nekā vīrieši (ļoti svarīga ģimene ir 88% sieviešu un 68% vīriešu). Savukārt vīriešiem divreiz biežāk nekā sievietēm ļoti svarīga šķiet politika. Cits vērtībuzskatus diferencējošais faktors ir vecums. Tā jaunākajai paaudzei vecumā līdz 29 gadiem darbs, ģimene, kā arī reliģija un politika ļoti svarīga šķiet nozīmīgi retāk nekā citu vecuma grupu pārstāvjiem. Savukārt šajā vecuma grupā, salīdzinot ar citām, ir daudz lielāks jauniešu īpatsvars, kuri visaugstāk novērtē brīvo laiku (53%) un draugus (42%). Vecākās grupas (60+) pārstāvji nozīmīgi augstāk nekā citas paaudzes vērtē ģimeni (86%), reliģiju (16%) un politiku (11%). Pieaugot izglītības līmenim, visbūtiskāk pieaug tādu vērtību kā darbs un ģimene nozīmīgums, savukārt samazinās reliģijas nozīme. Pēc tautības pazīmes galvenās atšķirības vērojamas attieksmē pret darbu – darbam, salīdzinot ar krievu un citas tautības iedzīvotāju vērtējumu, ir būtiski augstāka vērtība latviešu acīs. Savukārt reliģijai daudz augstāku vērtību piešķir citu tautību (izņemot latviešus un krievus) iedzīvotāji.

Attieksme pret laulību un veiksmīgas laulības priekšnosacījumi *Attitudes towards marriage and preconditions for a successful marriage*

Pēdējās desmitgadēs daudzās Eiropas valstīs un arī pasaulē kopumā ir mainījusies attieksme pret tradicionālo, uz laulību balstīto ģimenes modeli – pret laulību kā ģimenes pamatu. Daudz biežāk sastopams neregistrētu vai reģistrētu partnerattiecību ģimenes modelis un kopdzīves-partnerattiecību forma jau kļuvusi par normu (Luijkx et al., 2022). Laulību skaits ES-28 valstīs laikā no 1964. līdz 2014. gadam bija samazinājies uz pusi, savukārt šķirto laulību skaits šajā laika posmā bija dubultojies, pieaugot no 0,8 līdz 1,9 uz 1000 iedzīvotājiem (European Commission. Eurostat, 2018). Laikā no 2009. līdz 2021. gadam ES valstīs atbilstoši par 28,5% ir pieaudzis vienpersonas mājsaimniecību bez bērniem skaits (European Commission. Eurostat, 2022). Šie rādītāji gan dažādās valstīs var būt ļoti atšķirīgi, un tie saistīti ar sabiedrības vērtībām, tai skaitā ar tradicionālajām ģimenes vērtībām un attieksmi pret netradicionālajām ģimenes formām.

Mūsdienu Eiropā vairs tikai neliela daļa ģimeņu atbilst tradicionālajam ģimenes modelim, kurā vīrietis ir ģimenes apgādnieks, sievietes loma ir rūpēties par ģimeni un ģimenē ir vairāki bērni, tomēr, kā atzīmējis L. Halmans (*Halman*) runājot par ģimenes vērtībām, eiropieši ir pārsteidzoši konservatīvi (Halman et al., 2005). Savukārt jaunāko, uz EVS datiem balstīto, publikāciju autori uzsver,

ka katrs piektais eiropietis (vidēji aptuveni 20%) piekrīt apgalvojumam, ka laulība ir novecojis partnerattiecību veids. 2020./21. gada aptauja parāda, ka Latvijas iedzīvotāju uzskati ir līdzīgi – tam, ka ‘laulība ir novecojis partnerattiecību veids’ piekrīt aptuveni piektā daļa (19%) respondentu (2. attēls). Salīdzinot ar vīriešiem, nozīmīgi retāk šādu viedokli atbalsta sievietes (atbilstīgi 13% pret 26%), bet krietni biežāk – gados jaunāki cilvēki (atbilstīgi 28% vecumā līdz 29 gadiem un 13% no 60+ vecuma grupas).

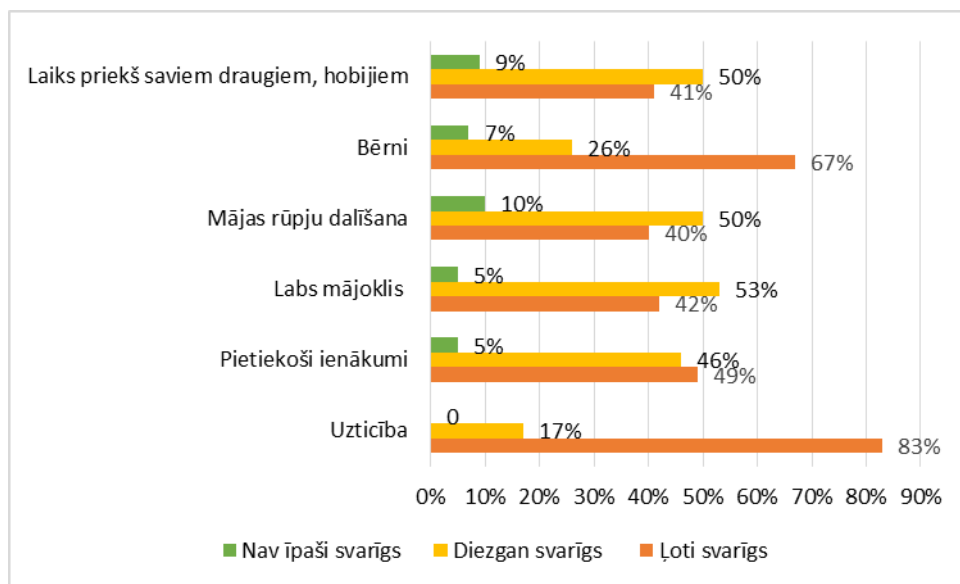
2. attēls. Attieksme pret laulību kā partnerattiecību veidu dažādās iedzīvotāju grupās (%)
 Figure 2 Attitudes towards marriage as a form of partnership in different population groups (%)

Priekšstati par veiksmīgu laulību balstās indivīda vērtībuzskatos par ģimeni. Eiropas Vērtību pētījumā respondentiem tiek piedāvāts izvērtēt piecus veiksmīgas laulības kritērijus: ‘uzticību’, ‘bērnu nozīmību’, ekonomisko situāciju, kas iekļauj ‘pietiekamus ienākumus’ un ‘labu mājokli’, ‘mājas rūpju sadali’ starp partneriem (vīrieša un sievietes lomu mājas pienākumu veikšanā), kā arī privāto ‘laiku katram priekš saviem draugiem, personīgiem hobijiem un aktivitātēm’.

Līdzīgi kā daudzās Eiropas valstīs (Panagiotopoulou et al., 2022) arī Latvijā laulībā visaugstāk tiek vērtēta savstarpējā uzticība – 83% respondentu to uzskata par ļoti svarīgu un vēl 17% – par diezgan svarīgu kritēriju (3. attēls). Vairāk nekā divas trešdaļas (67%) kā ļoti svarīgu ģimenes vērtību un veiksmīgas laulības kritēriju nosauc bērnu esamību, 26% uzskata, ka tas ir diezgan svarīgi. Kopumā kā ļoti svarīgs kritērijs veiksmīgai ģimenes funkcionēšanai ir ekonomiskā nodrošinātība. Pietiekami ienākumi ļoti svarīgi šķiet gandrīz pusei (49%), bet diezgan svarīgi – vēl 46% respondentu, savukārt labs mājoklis 42%

gadījumu tiek vērtēts kā svarīgs, bet vairāk nekā pusei (53%) tas ir ļoti svarīgs nosacījums veiksmīgai laulībai.

Lai gan mūsdienu Eiropā dominē egalitārs ģimenes modelis, kas balstās uz abu partneru vienlīdzību visos ģimenes dzīves jautājumos, mājas pienākumu sadale un personīgais laiks draugiem, hobijiem, lai arī kopumā ir pietiekami nozīmīgi kritēriji, tomēr uz pārējo nosacījumu fona ‘ļoti svarīgi’ tie ir salīdzinoši mazākai daļai (~40%) respondentu.

3. attēls. Veiksmīgas laulības vai partnerattiecību priekšnosacījumu vērtējums (%)
Figure 3 Evaluation of the preconditions for a successful marriage or partnership (%)

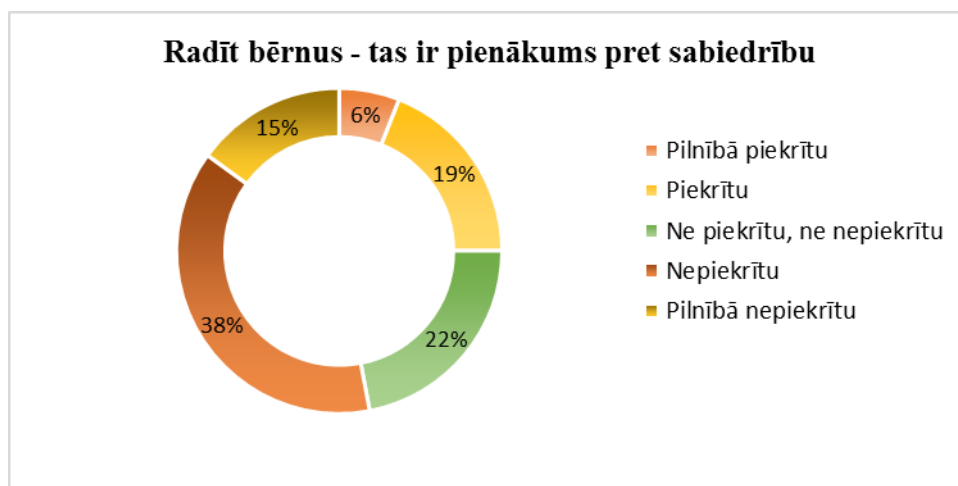
Aplūkojot vērtējumu dažādās respondentu grupās, nozīmīgākās atšķirības kritēriju vērtējumā nosaka dzimums un vērtībattieksme pret laulību, mazāk – vecums. Sievietes nozīmīgi augstāk nekā vīrieši par veiksmīgas laulības priekšnosacījumiem uzskata uzticību, mājas rūpju dalīšanu un bērnus. Jaunieši nedaudz lielāku nozīmi piešķir mājas rūpju dalīšanai, savukārt bērnu nozīme veiksmīgai laulībai pieaug proporcionāli, palielinoties vecumam. Tradicionālo vērtību pārstāvji attieksmē pret laulību (proti, tie kas nepiekrīt uzskatam, ka laulība ir novecojusi partnerattiecību forma) nozīmīgi augstāk vērtē uzticību, mājas rūpju dalīšanu un bērnu nozīmi ģimenē. Bērnu nozīmi ievērojami augstāk vērtē tie, kas ir precējušies vai kuriem ir laulību dzīves pieredze. Citu kritēriju izvērtējumā atšķirības nav būtiskas.

Viedoklis par bērnu radīšanu un audzināšanu *Attitudes towards having and raising children*

Viena no būtiskākajām ģimenes funkcijām ir bērnu radīšana un audzināšana, neatkarīgi no attieksmes pret to. Iepriekšējo EVS posmu dati

liecina, ka šādam apgalvojumam piekrīt aptuveni tikai trešdaļa (35%) Eiropas iedzīvotāju. Mūsdienās bērnu radīšana un faktiskais bērnu skaits ir personiskas un brīvas izvēles jautājums. Tā vairs nav neizbēgamība, ekonomiska nepieciešamība, vecumdienu nodrošinājums vai pienākums pret Dievu, tomēr, neskatoties uz emancipāciju un individualizāciju, lielākā daļa eiropiešu dod priekšroku dzīvesveidu “Precējies-ar-bērniem” dzīves stilam (Halman et al, 2005).

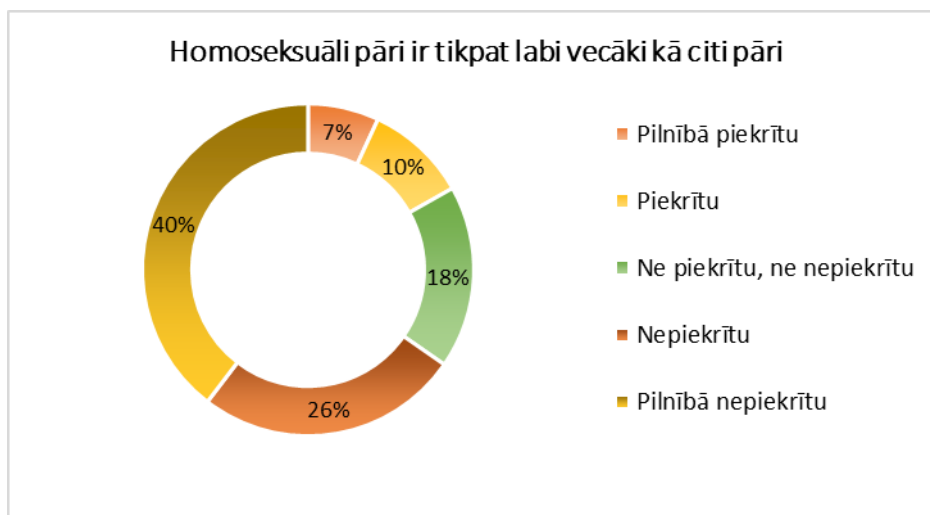
EVS pētījumā respondentiem tiek uzdots jautājums “vai bērnu radīšana ir pienākums pret sabiedrību?”. Kā liecina 2021. gada aptaujas dati, Latvijas sabiedrībā šādam viedoklim piekrīt ceturtdaļa (25%) respondentu, no tiem pilnībā to atbalsta vien 6% respondentu, bet vairāk nekā puse (53%) neuzskata, ka bērnu radīšana būtu pienākums pret sabiedrību (4. attēls). Salīdzinot attieksmi dažādās sociāli demogrāfiskās grupās, visbūtiskāk indivīdu attieksmi ietekmē vecums. Pieaugot vecumam, pieaug to respondentu īpatsvars, kuri piekrīt minētajam viedoklim – ja vecumā līdz 29 gadiem to atbalsta vien 14% respondentu, tad vecumā 60+ pienākumu radīt bērnus kopumā atbalsta 40% respondentu. Pēc dzimuma viedokļi būtiski neatšķiras. Pēc ģimenes statusa pazīmes precētie vai tie, kuriem ir laulību pieredze (piem., atraitņi), biežāk atbalsta šo viedokli, bet pēc izglītības līmeņa – cilvēki ar zemāku izglītības līmeni (nav vidējās izglītības).

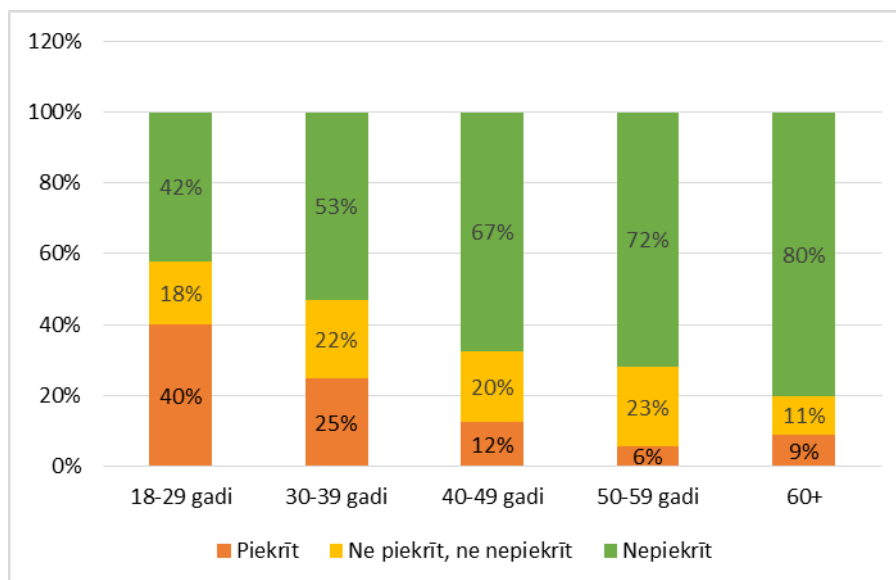
4. attēls. Attieksme pret bērnu radīšanu kā ģimenes pienākumu (%)
 Figure 4 Attitudes towards having children as a family responsibility (%)

Sabiedriskā un politiskā līmenī šobrīd aktuālas ir diskusijas par viendzimuma pāru ģimenēm un bērnu audzināšanu šādās ģimenēs. Par to, ka Latvijā dominē tradicionālās vērtībās balstīta attieksme, liecina arī fakts, ka 66% nepiekrīt viedoklim, ka ‘viendzimuma pāri var būt tikpat labi vecāki kā citi pāri’ (5. attēls). Viedoklim, ka homoseksuāli pāri var pilnvērtīgi audzināt bērnus, piekrīt kopumā 17%, bet gandrīz tikpat lielai daļai nav sava viedokļa. Kā tas bija

sagaidāms, būtiskākā sabiedrības viedokli diferencējošā pazīme ir vecums jeb paaudžu atšķirības. Vistolerantākie šajā jautājumā ir jaunieši vecumā līdz 29 gadiem, no kuriem 40% ir pārliecināti, ka homoseksuāli pāri var būt tikpat labi vecāki kā jebkuri citi pāri. Pieaugot vecumam, proporcionāli pieaug to respondentu daļa, kam ir pretējs viedoklis, un 60+ vecumā jau absolūtais vairākums (80%) nepiekrīt šim viedoklim.

5. attēls. Viedoklis par bērnu audzināšanu netradicionālā ģimenē (%)
Figure 5 Attitudes towards raising children in a non-traditional family (%)

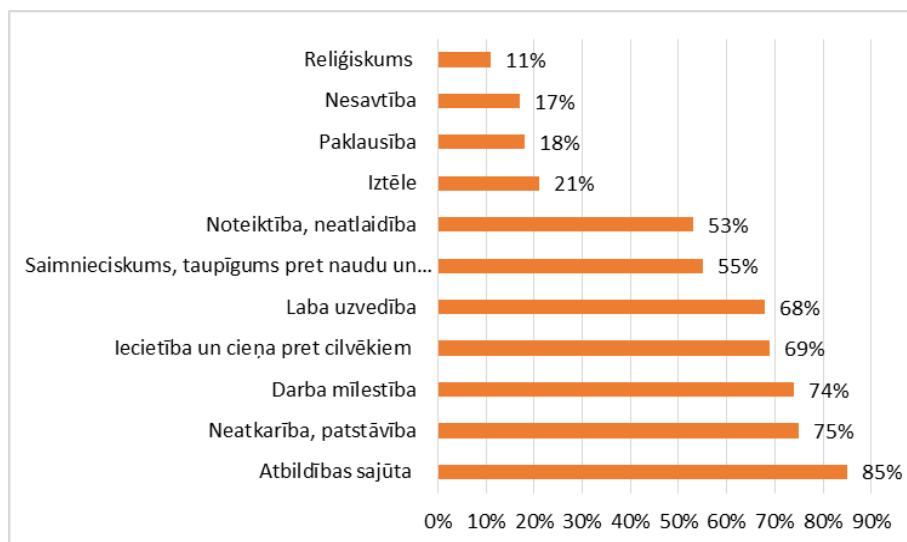

6. attēls. Vecuma ietekme uz viedokli par bērnu audzināšanu netradicionālā ģimenē (%)
Figure 6 The influence of age on attitudes towards raising children in a non-traditional family (%)

Vērtības un īpašības, kuras ģimenē svarīgi attīstīt bērniem *Character traits that are most important for a child to develop within the family*

Lai arī cilvēka vērtībuzskatu veidošanās, uzskatu maiņa ir process, kas risinās visā cilvēka dzīves garumā, tomēr pirmos priekšstatus par pamatvērtībām bērnam sniedz ģimene audzināšanas procesā, tālāk vērtību veidošanās un maiņas process turpinās jau skolā, sabiedrībā. Vērtības, kuras ģimenē tiek nodotas bērniem, un īpašības, kuras vecāki uzskata par nepieciešamām attīstīt, ir tieši atkarīgas no pašu vecāku vērtībuzskatiem. EVS pētījumā tika piedāvāts no 10 vērtībās balstītām īpašībām izvēlēties ne vairāk kā piecas, kuras, pēc respondentu domām, būtu jāattīsta bērniem audzināšanas procesā ģimenē. Atbilžu atspoguļojums liecina, ka Latvijas sabiedrībā vienlīdz augstu tiek vērtētas kā tradicionālās tā arī pašizpaušmes vērtībās balstītās īpašības. Absolūtais vairākums respondentu, kā vienu no svarīgākajām īpašībām, kuras ģimenei būtu jānodod un jāattīsta bērnos, nosauc 'atbildības sajūtu' (85%), 'neatkarību un patstāvību' (75%) un 'darba mīlestību' (74%) (7. attēls). Nākamo īpašību grupu veido 'iecietība un cieņa pret cilvēkiem' un ' laba uzvedība'. Tikai tad seko tādas izdzīvošanas un pašizpaušmes vērtības kā 'saimnieciskums, taupīgums' un 'noteiktība, neatlaidība'.

Ievērojami retāk minētas iztēle un tādas tradicionālās vērtības kā 'paklausība' un 'nesavtība'. Vismazākā nozīme mūsu sabiedrībā tiek piešķirta 'religiskumam'.

7. attēls. *Rakstura iezīmes, kuras vissvarīgāk attīstīt bērnam ģimenē (%)*
Figure 7 *Character traits that are most important for a child to develop within the family (%)*

Lai reducētu sākotnējo mērījumu telpu, kuru veido bērniem attīstāmās rakstura īpašības, tika izmantota faktoranalīzes metode. No 10 pazīmēm jaunajā mainīgajā tika iegūti 4 faktori vai vērtību grupas. Izmantojot kvartiļu rangū pazīmes, kas aprēķinātas, balstoties uz iegūto faktoru vērtībām, aplūkosim, kādas vērtības dominē dažādās iedzīvotāju grupās.

Pirmā faktoru grupa, kuru nosacīti varam dēvēt par tradicionālo vērtību dimensiju, ietver tādas īpašības kā reliģiskums, nesavtība, paklausība un pašizpaušmes īpašība – iztēle. Šo īpašību kopums statistiski biežāk izplatīts respondentu grupā ar salīdzinoši zemu izglītības līmeni nekā to respondentu vidē, kas sevi raksturojuši kā ticīgos. Šīs vērtīborientācijas izplatībā nav būtisku atšķirību pēc citām sociāli demogrāfiskajām pazīmēm.

Otra faktoru kopa iekļauj tradicionālo un izdzīvošanas vērtības dominanci – darba mīlestību un noteiktību, neatlaidību. Šo īpašību grupu par svarīgāku krietni biežāk uzskata sievietes, indivīdi ar vidējo un vidējo profesionālo izglītību, citu tautību pārstāvji (ne latvieši un krievi), vidējās paaudzes (40 – 49 gadi), kā arī vecākās paaudzes (60+) pārstāvji. Īpaši neraksturīgs šis uzskatu kopums ir jaunākās paaudzes pārstāvjiem. Biežāk raksturīgs ticīgiem cilvēkiem.

Trešais faktors – pašizpaušmes īpašības – neatkarība, patstāvība un atbildības sajūta, savukārt tradicionālās vērtības, piem., kā reliģiskums, šajā faktorā iekļautas ar pretēju zīmi. Statistiski nozīmīgā līmenī šī vērtību dimensija dominē tikai cilvēku grupā ar augstāko izglītības līmeni. Nedaudz biežāk izplatīts precēto respondentu un to vidē, kuri uzskata sevi par neticīgajiem.

Ceturtajā īpašību dimensijā dominē tradicionālās un pašizpaušmes vērtības – laba uzvedība, kā arī pašizpaušmes vērtības – iecietība un cieņa pret citiem cilvēkiem, bet ar pretēju zīmi iekļaujas tādas rakstura iezīmes kā saimnieciskums un taupīgums. Šajā grupā ievērojami biežāk pārstāvētas sievietes, indivīdi ar vidējo speciālo un augstāko izglītības līmeni, atbilstoši tautības pazīmei – latvieši, nedaudz biežāk pārstāvēti jaunieši vecumā līdz 29 gadiem un pretēji – 60+ vecuma grupa.

Secinājumi **Conclusions**

Dati liecina, ka, lai arī Eiropā ir ģimenes modeļu daudzveidība un ģimenes jēdziena izpratne paplašinās, Latvijas iedzīvotājos dominē tradicionālā ģimenes uztvere – 80% respondentu uzskata, ka laulību institūcija ir gana mūsdienīga, un atbilstoši tikai 20% uztver laulību kā novecojušu partnerattiecību veidu. Vērtību hierarhijā ģimene joprojām ir svarīgākā vērtība pamatvērtību skalā (tā nozīmīgi biežāk tiek vērtēta kā ļoti svarīga (80%). Kopumā ģimene ir svarīga 99% iedzīvotāju). Tas vedina secināt, ka kultūras vērtību nodošana ģimenē no paaudzes paaudzē joprojām saglabā savu aktualitāti. Sniedzot atbildi uz pirmo pētniecisko jautājumu – “vai pastāv un kādas ir atšķirības dažādu Latvijas

sabiedrības grupu vērtībuzskatos par ģimeni”, datu analīzes rezultāti parāda, ka vērtībuzskatu un attieksmju dažādību visvairāk nosaka indivīda vecums. Jaunieši vecumā līdz 29 gadiem nozīmīgi biežāk nekā pārējie uzskata laulību par novecojušu attiecību formu, bet ir daudz tolerantāki attiecībā pret homoseksuālu pāru potencēm kļūt par labiem vecākiem. Pieaugot vecumam, proporcionāli pieaug tradicionālo uzskatu piekritēju īpatsvars gan attieksmē pret ģimeni, gan ģimenisko vērtību izpratnē, ievērojami biežāk viņi atbalsta laulību institūciju kopumā, bērnu nozīmi laulībā, viedokli, ka bērnu radīšana ir pienākums pret sabiedrību u. tml.

Otrs nozīmīgākais faktors, kas diferencē attieksmes un ģimenisko vērtību izpratni, ir respondentu dzimums – sievietes, ievērojami biežāk nekā vīrieši, uzskati par ģimeni ir balstīti tradicionālās vērtībās. Dažos jautājumos atšķirības vērtībuzskatos ir atkarīgas no respondenta izglītības līmeņa, ģimenes statusa un ģimenes dzīves pieredzes, tautības un ticības.

Ģimenes lomu vērtību pārnesē visspilgtāk raksturo īpašību kopums, kuru vecāki uzskata par svarīgu iemācīt bērnam. Atbildot uz raksta sākumā izvirzīto otro pētniecisko jautājumu “kādas vērtības ģimenē tiek nodotas un audzinātas bērnos”, secināms, ka kopumā dominē pašizpaušme un tradicionālās vērtības – atbildības sajūta, neatkarība, patstāvība un darba mīlestība.

Summary

This paper analyses the place of the family as a value in the overall value system of the individual and identifies the value beliefs that currently prevail within the family itself. Based on Latvian data from the fifth phase of the European Values Survey (EVS) in 2021 (n=1335) the authors seek answers to the questions on differences in views on the value of family among different groups in Latvian society and which values are transferred in the family and passed down to children.

The data show that despite the diversity of family models and the broadening in Europe of an understanding of the family, the traditional perception of the family prevails among the Latvian population – 80% of respondents believe that the institution of marriage is still modern and, correspondingly, only 20% perceive marriage as an outdated form of partnership. In the hierarchy of values, the family is still the most important value in the overall scale of values in the population (99% of cases). The results of the analysis show that the diversity of values and attitudes is mostly determined by the age of the individual, differences in opinion of different generations, gender and family life experience.

Young people under the age of 29 are significantly more likely than others to see marriage as an outdated form of relationship, but are much more tolerant of the potential of homosexual couples to become good parents. As age

increases, the proportion of those who hold traditional views increases proportionally, both in their attitudes to the family and in their understanding of family values; they are significantly more likely to support the institution of marriage in general, the role of children in marriage, the view that having children is a duty to society, etc.

Women's views of family values are significantly more likely to be based on traditional values than those of men. Other characteristics that significantly influence differences in value judgements are the respondent's level of education, marital status and experience of family life, their nationality and religion.

The role of the family in the transmission of values is most clearly characterised by the set of qualities that parents consider important to instil in their children, which is dominated by self-expression and traditional values – a sense of responsibility, independence, autonomy and a love of work. This suggests that the transmission of cultural values in the family from one generation to the next is still relevant.

Literatūra References

- Ballantine, J. H., & Spade, J. Z. (2008). *Schools and Society: A Sociological Approach to Education*. Los Angeles: Pine Forge Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London, Newbury Park, Calif.: SAGE Publications.
- Bernardes, J. (2002). *Family Studies: An Introduction*. Taylor & Francis.
- Brown, D., & Crace, R. K. (1996). Values in life role choices and outcomes: A conceptual model. *Career Development Quarterly*, 44(3), 211–223.
- Boudon, R. (2017). *The origin of values: Sociology and philosophy of beliefs*. Routledge.
- European Commission. Eurostat. (2018). *Archive: People in the EU - statistics on household and family structures—Statistics Explained*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=%20People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_household_and_family_structures&oldid=375234
- European Commission. Eurostat. (2022). Household composition statistics — *Statistics Explained*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Household_composition_statistics
- EVS (2023). About EVS. Retrieved from: <https://europeanvaluesstudy.eu/>
- EVS (2022). European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). GESIS, Cologne. ZA7500 Data file Version 5.0.0. Retrieved from: <https://doi.org/10.4232/1.13897>
- Halman, L., Luijkx, R., & van Zundert, M. (2005). Family. In *Atlas of European Values*. Brill, Leiden, 24–41.
- Inglehart, R. (2018). *Cultural Evolution. People's Motivations are Changing and Reshaping the World*. Cambridge University Press.
- Mieriņa, I. et al. (2021). *Latvijas sabiedrības vērtības salīdzinošā skatījumā*. Rīga, LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, Pieejams:

http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/title_file/Eiropas%20vert%20LV_PETIJUMS.pdf

- Knafo, A., & Schwartz, S. H. (2009). Accounting for parent-child value congruence: Theoretical considerations and empirical evidence. In U. Schonpflug (Ed.). *Cultural transmission. Psychological, developmental, social and methodological aspects*. New York: Cambridge University Press, 240-268.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315879-par-latvijas-nacionalo-attistibas-planu-20212027-gadam-nap2027>; https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/20200204_NAP_2021_2027_gala_redakcija_projekts_.pdf
- Luijkx, R., Reeskens, T., & Sieben, I. (Eds.). (2022). *Reflections on European Values*. Open Press TiU.
- Motoi, G. (2017). Values as an object of study for the American and the French sociology. A review of F. Znaniecki's and R. Boudon's perspectives. *Social Sciences and Education Research Review*. Department of Communication, Journalism and Education Sciences, University of Craiova, vol. 4(2), December, 222-231.
- Panagiotopoulou, P., Gari, A., & Emvalotis, A. (2022). Traditional and Post-Materialist Values About Family and Marriage in Greece. In R. Luijkx, T., Reeskens, & I. Sieben (Eds.), *Reflections on European Values*, 448-462. Open Press TiU.
- Parsons, T. (1971). *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Smith, V. (2013). *Sociology of work: An Encyclopedia*, Los Angeles: Sage Reference.
- Syrkin, J. & Lesthaeghe, R. (2004). *Value orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western, Southern Europe: Un update*. Demographic Research.
- Schneewind, J. B. (1998). *The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy*, 1st Edition, Cambridge University Press.
- UNESCO Vispārējā deklarācija par kultūras daudzveidību*. Pieejams: https://www.unesco.lv/lv/deklaracijas?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F